

Kampen om Kristiansand

Inntakelse og sikring av den befestede norske havnen Kristiansand

Av kontreadmiral Otto Schenk

Norsk oversettelse: Olav Ulltveit-Moe

Kort versjon til bruk i undervisningsopplegg på www.krigsarkiver.no

I morgentimene en april dag 1940 går krysseren «Karlsruhe» sammen med flere torpedobåter, et hjelpefartøy og en patruljebåtflotilje under kommando av kommandør Rieve til sjøs. De er del av operasjonsgruppen til det tyske forsvaret i det store fremstøtet mot Skandinavia. Dette overraskende fremstøtet skal komme i forkjøpet av, avverge og stoppe det truende engelske og franske flankeangrepet i nord mot Tyskland.

På begge skipene og på torpedobåtene er det avdelinger av hæren og marineartilleriet. Deres oppgave er å nedkjempe fiendtlige sjøstridskrefter og kystbefestninger med skipsartilleri og kampfly, ta den befestede havnen Kristiansand på Norges vestkyst for å sikre operasjonen til lands og til sjøs. En torpedobåt har som spesialoppdrag å sette i land et hjulrytterkompani i den ubefestede havnen Arendal. Ombord på «Karlsruhe» er også konteradmiral Schenk med sin nye stab som skal ha det operative kommandoansvaret for sørlandskysten.

Tidspunktet for aksjonene i Kristiansand og Arendal er satt til neste morgen kl 05.30. Krysseren «Karlsruhe» må altså være ved innseilingen til Kristiansand, på linjen mellom Oksø og Grønningen fyr, kl. 05.15. Hver av oss ombord på denne styrken vet at i dette fremstøtet for den unge tyske marinen vil det kreve handlekraft, samt å sette til side alle vanlige taktiske overlegninger og grunnsetninger. Det vil kreve besluttsomhet, vågemot og hensynsløs innsats fra skip, besetninger og avdelinger på land for å lykkes. Det er også klart for oss at vi til dette usedvanlige oppdraget også må ha vår tilmålte del av krigslykke. Vi holder oss derfor til uttalelsen av en erfaren og dyktig soldat, marskalk Moltke: «Varig lykke har kun den dyktige.»

[...]

«Karlsruhe»-gruppen er ved innseilingen til Kristiansand til beordret tidspunkt (kl 05.15). Torpedobåten har kort tid i forveien blitt sendt til Arendal for å utføre sitt særoppdrag. Tåken, som inntil nå har vært så gunstig for oss, har tyknet til og gjør det umulig å trenge inn i det urene farvannet innenskjærs. Det er heller ikke mulig å føre et brukbart bestikk, fordi den norske regjering har ant hva som holder på å skje og slukket alle fyr og fyrlykter langs kysten. Tanken om å utnytte grålysningen som det viktigste taktiske overraskelsesmomentet må derfor falle. Det er den første endringen i programmet!

Først nærmere kl. 07.00 klarer det opp såpass at det er mulig for styrken å krysse linjen mellom Oksø og Grønningen fyr for å starte angrepet på innløpet til Kristiansand. Snart klarer det imidlertid opp, og vidt foran oss glinser høydedragene på kysten i lyset av morgensolen. Overalt

den dypeste fred! Et utrolig vakkert bilde!

Da blir det forfra på styrbord side meldt et fly som hurtig kommer mot oss lavt over vannflaten. Nasjonale kjennemerker syns ikke, så vi sender signalet «Gi deg tilkjenne». Flyveren svarer signalet med øyeblikkelig å svinge brått og forsvinne mot land. Nordmennene har altså luktet lunt og ville skaffe klarhet ved flyrekognosering. Muligens er foretaket alt kjent gjennom handlingene til de andre gruppene. De har ikke vært hindret av dårlig sikt, og har kunnet gå inn til Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik til det beordrede tidspunktet, kl. 05.30.

Under Oksø ligger et losfartøy. Det forbereder seg på å komme opp ved siden av oss for å sette av en los. Det har altså ikke kommet advarsler til dem. La han derfor komme over til oss! Han kan jo selvsagt være nyttig, selv om det skulle være nødvendig med en entydig «soldatoppmuntring».

[...]

I det øyeblikket vi tar imot losen drønner et skudd, og akterut på babord side, mellom krysseren og hjelpefartøyet «Tsingtau», stiger en bred, middels høy vannsøyle opp. Sekunder senere høres et dumpt smell av skudd inne fra land. Nå er situasjonen helt klar: nordmennene er altså forberedt. De har gått i stilling og er ikke villige til å la oss komme i land uten kamp. I denne klare situasjonen er det bare en ting å gjøre: å gå til kamp, hensynsløs kamp for å nå målet vi er siktet inn på, eller, om så skulle være, en ærefull undergang overfor den fiendtlige batteristillingen.

Losbåten forsøker enda en gang å komme opp langs vår skuteside for å hente tilbake losen fra det «fiendtlige» krigsskipet, men krysseren har alt satt opp farten og lar losbåten med et dødsens forskrekket og gestikulerende mannskap bli hengende etter.

Skuddet kom fra forut på styrbord side. Der ligger Odderø fort på en bred, høy klippe og beskytter på en ideell måte Kristiansand havn og innløpet dit. Fire batterier er klare til å forhindre vår innfart.

[...]

I tillegg kan den gunstige beliggenheten av batteriet Gleodden, 2500 m nordøst for Odderø [...], som dekker marinebasen Marvika i Topdalsfjorden, til enhver tid gripe inn fra flanken.

Fra krigshistorie og egne opplevelser vet vi at sammenstøt mellom skip og kystbefestninger oftest ender med seier til sistnevnte, selv om antallet skyts var større på fartøyets side.

Landbefestningens overlegenhet er bare så altfor tydelig. Tross denne klare taktiske erkjennelse blir angrepet likevel videreført, fra fremre tårn gjengjeldes ilden med hurtige skuddsalver. Mere skyts kan foreløpig ikke tas i bruk, i det trange innløpet kan krysseren ikke dreie for bredside. Men det blir snart klart at å nedkjempe den sterkt bestykkede fiendtlige fjellstillingen ikke har utsikter til å lykkes. Krysseren vil kort og godt bli satt ut av spill, og det kan ende med at både den og infanteribataljonen som er ombord går tapt.

Heldigvis er vår motstanders ild uregelmessig [og] åpenbart dårlig ledet [...].

[...]

Med den uholdbare taktiske situasjonen for øye beslutter styrkesjefen (kommandør Rieve) å avbryte angrepet, og avvente den forutsatte flystøtte fra bombefly som var lovet etter gjentatte, inntrengende oppfordringer. Etter bombeangrepet vil vi påny gå mot den fiendtlige stillingen. Ved god manøvrering og bruk av kunstig tåke for å hindre fiendens observasjonsevne, trekker sjefen styrken unna, for så å føre den tilbake mot Kristiansand.

Mens vi dreide av blir det meldt fly, som ble møtt med forsvarsild og kjenningssignal. Etter riktig svar stopper flakilden straks, og raskt trekker den tyske flyavdelingen mot fienden for å gå til angrep på festningen Odderø. Virkningen av luftangrepet er svarte røykskyer, og over hele fjelltoppen slikket blodrøde flammer. Batterier og ammunisjonslagre må være avgjørende truffet.

[...]

I det øyeblikket virkningen av bombeangrepet var kjent, går styrken øyeblikkelig mot Kristiansand havn med «Karlsruhe» i spissen. Etter å ha forsert Kristiansandsfjorden dreier vi mot styrbord for at hele artilleriet av lette våpen (8,8 cm) kan spille opp. Etter kort innskyting går krysseren over til hurtigsalver for virkningsskyting. For meg blir denne skytingen en opplevelse. Som tidligere kryssersjef har jeg alltid vært særlig stolt av mitt skips skyteferdigheter, det gjør desto større inntrykk av denne skytingen å vite at det på kanonene nesten utelukkende er rekrutter uten erfaring i presisjonsskyting. Den hurtige og prikkfrie skytingen som også torpedobåtene deltar energisk i, forfeiler ikke sin virkning på motparten. Hans skyting blir enda mere uregelmessig og fortaper seg etterhvert i usystematiske enkeltskudd. Batteriet Gledden, som ved inn gripen i rett tid kunne ha tvunget oss til vanskelig deling av ildgivningen, holdt seg helt taus. Mystisk!

Øyeblikket for avgjørende gjennombrudd er kommet -- torpedobåter og patruljebåter får ordre om landsetting av landgangsstyrken under ilddekning fra de andre fartøyene. Samtidig blir flyet ombord sendt opp med katapult. Det har til oppdrag å holde vår åpenbart rystede motstander nede og i dekning med bomber og maskingeværild.

Alle er gledelig opprømte og febrilske etter det siste angrepet. Da trekker det fra øst en utrolig tykk tåke hurtig inn fjorden, og i løpet av få minutter er all sikt umulig. For de tyske våpnene synes det gunstige øyeblikket for å oppnå en hurtig avgjørelse nå å være helt tapt. Men det ville være galskap å famle blindt i den melkeaktige tåkeveggen med knapt en skipslengdes sikt. Og selv om vi på en eller annen måte skulle komme velberget gjennom, så må landgangstroppene i det minste ha et eller annet lite holdepunkt for deres operasjoner.

Styrken ligger og duver i farvannet utenfor havnen etter å ha tatt innseilingen, og er i ferd med overføring av landgangstroppene til patruljefartøyene. Situasjonen er på dette tidspunktet alt annet enn gledelig! Suksessen som var så nær glapp for uvisshet!

[...]

Først nærmere kl 11.30 klarer det opp så mye at noenlunde sikker manøvrering er mulig. Overføring av landgangstroppene fra «Tsingtau» til patruljebåtene blir avbrutt, og de blir sendt inn fjorden for det avgjørende fremstøtet. Torpedobåtene og patruljebåtene under ledelse av lederen for torpedobåtene legger seg foran «Karlsruhe» og går inn i toppfart og siksakkurs.

Spenningen er forståelig nok stor ombord i alle fartøyene. Vi vet lite om vår motstander. Er han

virkelig så rystet at han ikke kan ta seg sammen og yte vedvarende motstand? Eller har han benyttet den himmelske gaven som slagpausen var til å komme til hektene, for så å slippe den tyske motstander inn for å ødelegge ham?

Nå er båtene i passelig skuddhold fra Odderø festning, nå må ildgivningen starte! Men ingenting rører seg på fjellknausene, og også Gleodden holder seg i ro. Der er båtene i batterienes dødvinkel: den andre og kritiske fasen av operasjonen er lykkelig avsluttet, den er bak oss! Men fortsatt er det om å gjøre å få tatt selve fjellet som er nøkkelen til hele befestningen i området. For herfra er det mulig for fremrykkende tysk infanteri om nødvendig, å snu kanonene mot de norske hæravdelingene. De skal være en styrke på omtrent en divisjon samlet i og rundt Kristiansand. Vi vil også være sikret mot overraskelser fra sjøen.

Men så blir det slik vi – tross alle vanskelighetene og episodene i begynnelsen – hadde følt det i sunn soldatoptimisme: Da krysseren også lykkes i å komme inn i batterienes dødvinkel og styrte inn mot indre havn, morser sjefen for torpedobåtene den befriende meldingen: «Landingstroppene landsatt, ingen motstand.»

Som skipet glir nær forbi det befestede fjellet kan vi med selvsyn se at batteribesetningen neppe tenker på videre motstand. I ubevegelige flokker står de ved sine kanoner og kommandoposter og stirrer ned på skipet med hendene dypt begravd i bukselommene. Men fortsatt vaier det norske krigsflagg på den høyeste toppen. Hvem vet om ikke motstanderens uvirksomme oppførsel kan være gjennomtenkt krigslist!

Tyskerne er jo godt sammentrengt, og i indre havn er deres bevegelsesfrihet sterkt begrenset. For nordmennene er dette en usedvanlig gunstig taktisk situasjon som formelig forlanger handling. Og en besluttsom, handlekraftig og ansvarsfull offiser må kunne utnytte øyeblikkets gunst, riste opp i og rive med seg batteribesetningen som vel bare er forbigående svekket i sin motstandskraft, og sammen med klargjorte tropper på land sende den dumdristige lille tyske flokken raskt og fullstendig i undergangen.

Men der oppe på fjellet finnes ingen slik personlighet. Det er ingen som glimrer med den hellige gnisten av en virkelig krigersk ånd.

Men da setter tyskerne i gang! Fra land lyder knatring av maskingevær! Våre landgangstropper har truffet på fiendtlig infanteri, situasjonen driver med kjempeskritt mot den endelige avgjørelsen! Når vil det lykkes oss å nå frem til fjellfestningen og få hånd om dette ideelle brohodet? Vi vet at infanteriets landgangstropper og marineartilleriet er i kameratslig kappestrid om seierspalmene. De har gått i stilling for å storme, og stormer kanskje allerede fjellet. Hvem av dem vil først komme til topps og plante Stor-Tysklands krigsflagg? Vil de overhodet komme opp, eller vil de bli liggende i fjellkaoset og holdt nede av overmektig, drepene maskingeværlid fra motstanderens vel forberedte stillinger?

Og det blir i ordets rette forstand et kappløp om seier! Landgangstroppene fra marinen er ikke så glad i å marsjere, og gjør derfor det som marinen gjerne foretrekker: fortroppen, ledet av kompanisjefen, stopper og snur en flyktende lastebil, hopper på og suser i utrolig frekk dristighet like opp til selve batteristillingen. Hovedtroppen peser hissig etter og rekker den dumdristige fortroppen akkurat i det avgjørende øyeblikket, da den 300 m før målet støter på fiendtlig batteribesetning som er gått i dekning.

I det fullstendig uoversiktlige fjellkaoset er situasjonen truende, et maskingevær pisker et eller annet sted fra mot tyskerne. Da lykkes det å få tak i en norsk stabsoffiser, og ved overtalelse som ikke kunne misforstås, raskt å få istand en samtale med den norske kommandanten.

Nordmannens vegring mot betingelsesløs overgivelse – åpenbart for å vinne tid – blir møtt med ett minutts ultimatum fra den tyske lederen av landgangstroppene. I samme øyeblikk kommer også den andre tyske flyavdelingen til syne, og deres kretsing over fjelltoppen var ikke til å misforstå. Nordmannen føyer seg da og i en håndvending er hovedkommandoposten besatt, det norske flagget senket og i dets sted det tyske krigsflagget heist. Den høytidelige seremonien med en kort flaggparade bryr de uforferdede marineartilleristene seg ikke om.

Samtidig har etterretningstroppen som stormet etter landgangstroppene, i en håndvending besatt og klargjort radio- og signalstasjonen. Forbindelsen med ledelsen er opprettet.

Mens dette skjedde har hovedtroppen spredt seg hurtig i vifteform utover batteriområdet og lynraskt besatt alle viktige punkter på festningen. Bare fra midtbatteriet pisker det enda et maskingevær, men denne siste forsvarsstillingen falt ved et dyktig gjennomført flankangrep ledet av artilleriunderoffiser Stadtherr.

25 offiserer, 25 underoffiserer og ca 400 mann samler seg bak batteriene som fanger. Batteriene er underlig nok falt i våre hender fullt kampklare.

[...]

Kl 12.08 mottok jeg ombord i «Karlsruhe» følgende radiomelding: «Batteriet på Odderø overtatt og besatt av marineartilleriet kl 12.»

[...]

På de tyske skipene er det travelt. Hovedmassen av infanteriet under sin gutteaktige, handlekraftige leder presser på for å komme i land. Stridslarmen blir alt svakere, og fjerner seg fra byen opp mot fjellene. Landgangstroppene synes å ha gjort alt arbeidet.

Patruljebåtene kommer og går, tropp etter tropp blir fraktet til lands der torpedobåtene alt ligger og også lossrer tropper og utstyr. Men hurtig! Hvert minutt teller! Fienden må ikke få besinne seg, må ikke få reist seg! Men nå har vi Odderø festning, brohodet som behersker alt. Vi skal klamre oss til den om så med tennene! Ikke en fotsbredd grunn skal vi gi fra oss frivillig!

[...]

Motstanderens kampvilje synes altså å være fullstendig borte.

[...]

I mellomtiden har andre av marinens landgangstropper tatt Gleodden batteri uten kamp og straks gjort den klar for forsvar mot sjøen. En infanteriavdeling ytte energisk forarbeide og hjelp. Tilsynekomsten av tyske stålhjelmer var alene tilstrekkelig til å kvele viljen til motstad. Ryktet om det ærerike tyske infanteriet, med en soldatkunnskap og krigersk ånd som er uten like i verden,

har altså også nådd frem til de norske skjærenes fjellvirvar.

Og hvorfor hadde ikke Gleodden batteri forsvart seg mot de tyske angriperne? De var bemannet med reserveoffiserer og fenriker som var innkalt til kurs. De hadde allerede hatt skyteøvelser, det stod altså en elitetropp ved kanonene. Men ingen av dem, ikke engang øvelseslederen, hadde oppfattet det vinduet av krigersk handlingsmulighet som hadde vært, og som deres lange soldattid hadde forberedt dem på. Man visste ikke hva som skulle gjøres, og derfor ble heller ikke noe gjort. I hele flokken av fremtidige norske offiserer som var samlet ved batteriene var, som sagt, ingen lederpersonlighet som viste selvstendig handlekraft og ansvar.

[...]

Og den norske 3. divisjon? -- Den hadde ikke satt seg til motverge, selv om den befant seg i et terreng som fra naturens side er gjort til en nesten uinntagbar festning. De hadde uforstyrret kunnet gjøre seg klar til kamp, tenke gjennom situasjonen og øve. Og som tallrike krigspill viste, hadde de nesten utelukkende beskjefteget seg med landingsforsøk.

Også her denne utrolige nølingen hos ledelsen, som ikke kan skjære gjennom med en beslutning selv om de fikk tid til det fordi skjebnen ga motstanderen en flere timer lang værhindring. Ikke engang ved sluttkampen på nøkkelstillingen Odderø griper de inn, men trekker seg innover i landet ved meldingen om festningens fall.

[...]

Etter at Odderø falt er min tid som gjest på «Karlsruhe» over. Min plikt som leder av alle Wehrmacht-delene på land kaller meg til å komme i forkanten av trengselen, og derfor forbereder jeg min stab til oppbrudd. På land er situasjonen på ingen måte klar, og alle mann og alle geværer som er disponible er i bruk, så jeg lar min stab og ordonnansene bli tilgodesett med alt som trengs de neste åtte dagene fra skipets lagre. Særlig gjelder det våpen: karabiner, pistoler, ammunisjon og håndgranater, dernest proviant og ulltepper.

[...]

Jeg står på stranden av mitt nye rike og mønstrer mine trofaste: der er for det første sjefen for min stab, krigserfaren og velprøvd som sjef for en destroyerdivisjon mot England i de senere månedene, ved hans side 1. admiralstabsoffiser, soldat fra topp til tå, en gammel stridsmann fra Gotenhafen og halvøya Hela, og bak ham holder min trofaste, pålitelige personlige adjutant på med å gi meldere og ordonnansene de siste anvisningene. Kom an, la oss ta fatt!

[...]

Den første overraskelsen er selve byen Kristiansand! Som om hånden til et høyere vesen skulle ha feid gatene rene i hele sin lengde, slik er gatebildet i dette propre smykke av en havneby. Bortsett fra noen ganske få og for det meste eldre mennesker, er hele befolkningen flyktet. Bare en og annen herreløs hund og katt streifer omkring. Noen av husene har fått fulltreffere på grunn av salver fra langt hold som har gått over toppen av Odderø. Talløse vindusruter ligger knust i gatene, og – forferdelig – spiret på domkirketårnet er som kuttet med en kniv og ligger på plenen ved siden av bygningen.

Når jeg avslutter min inspeksjonsrunde kan jeg med tilfredshet fastslå at byen har sluppet bra fra det, og at bare glasskårene forstyrrer bildet. Fiendtlig propaganda vil altså finne lite stoff for den hetsen de sikkert vil begynne med i de nærmeste dagene. Men kirketårnet vil de sikkert bruke for alt det er verdt til sine dystre formål.

Så går veien til kommandobygningen for den norske 3. divisjon, den har jeg sett meg ut som mitt endelige hovedkvarter. En vaktkomando fra infanteriet har alt tatt det i sin varetekt. Som jeg går inn i rommene, må jeg bare undres. Inntrykket er som om de som har holdt til her bare er ute et øyeblikk. På skrivebordene ligger penner og blyanter ved siden av inn- og utkurvene, det er som om de bare venter på å bli virksomme igjen. Alle tjenesteforskrifter står fint ordnet ved siden av hverandre på bordene og i de ulåste skapene, og på klesknaggene ved siden av døren henger luer, uniformsfrakker og sabler.

Så sitter jeg ved skrivebordet til min forgjenger, trekker av gammel vane ut skuffene og finner under tjenesteforskrifter, rapporter og personalpapirer til sjefen og offiserene i staben, krigsspill av ulike slag som uten unntak dreier seg om fiendtlige forsøk på invasjon. Vidunderlig, men grå teori!

Dagens nøkterne virkeligheten så noe anderledes ut! Fra balkongen sveiper blikket mitt ut mot Skagerrak. Her stod vel i morges min forgjenger og strevde med å ta en beslutning da han så de første blinkene av tysk skyts.

Men der seiler jo krigsfartøyer!

Krysseren «Karlsruhe» og torpedobåtene løper i skumringen ut og drar hjemover. Akkurat i dette øyeblikket passerer de linjen Oksø – Grønningen. Noe senere hører vi i radioen at det prektige skipet er truffet av en engelsk torpedo og har sunket noen sjømil sør for Kristiansand. Takk Gud for at mesteparten av besetningen kunne reddes av torpedobåtene.

Skjebne!

[...]

Ordforklaringer

batteri: militær enhet innen artilleriet, tilsvarende kompani i hæren

flak: tysk forkortelse for *Flugabwehrkanone*, luftvern

gjøre bestikk: navigere, beregne et skips posisjon

krysser: lett, hurtiggående krigsskip